

तमसा मुरली च । तमसा । सखि मुरली !
किमपि सम्मानेव । केरलदेशस्था काचिन्नदी ।
यथा च । रघुवंशे । ४ । ५५ ।

“मुरलीमायतोद्भूतमगमत् केतकं रजः ।
तद्योधवारवाणानामयत्नपटवासताम् ॥”

“मुरली नाम केरलदेशेषु काचिन्नदी ।” इति
तट्टीकाकृतं मल्लिनाथः ॥

मुरली, स्त्री, (सुरं अङ्गुलिवेष्टनं जाति प्राप्नोतीति
जा + कः + स्त्रियां ङीष् ।) खनामखात-
शुधिरवाद्यम् । तत्पर्यायः । वंशी २ वंशिका ३
वंशनालिका ४ सानैयिका ५ सानैयी ६
सानिका ७ मुरलासिका ८ । शेषचतुष्टयं
सानाधि । इति शब्दरत्नावली । (यथा, राधा-
तन्त्रे । २३ ।

“वाद्यन् मुरलीं लघ्वाः षड् वेषु” तथापरम् ।
काव्यायनीं नमस्कृत्य हरिः पद्मदलेक्ष्यः ॥”

मुरलीधरः, पुं, (धृ + अच् । मुरज्याः धरः ।)

श्रीलघ्वाः । इति शब्दरत्नावली । (यथा,
तन्त्रे ।

“वैकुण्ठदक्षिणे भागे गोलोकं सर्वमोहनम् ।

तत्रैव राधिका देवी दिभुजो मुरलीधरः ॥”

मुरहा, [न] पुं, (सुरं हन्तीति । हन् + क्तिप् ।)

विष्णुः । इति हेमचन्द्रः ॥

मुरा, स्त्री, (मुरति सौरभेण वेष्टयति । मुर +
इगुपधत्वात् कः टाप् च ।) खनामखातगन्ध-
द्रवम् । (यथा, गङ्गपुराणे । १६० ।

“तथा हिकां हरेत् पीता सौवर्चलसुतामुरा ।”
तत्पर्यायः । तालपत्री २ देवा ३ गन्धकटी ४
गन्धनी ५ । इत्यमरः । २ । ४ । १२३ ॥

(तथास्याः पर्यायान्तरं गुणाच्च ।

“मुरा गन्धकटी देवा मुरभिः शालपत्रिका ।

मुरा तित्ता हिमा खाद्री लज्जी पित्तानिला-
पहा ।

ज्वराखगभूतरक्षोघ्नी कुलकासविनाशिनी ।”

इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे ॥

तस्या लक्षणं यथा । मुरा पीता वरा प्रोक्ता ।

इति वैद्यकचक्रपाणिंसंज्ञे वातवाय्वधिकारे ॥

अस्या अनुलेपनगुणाः । अलक्ष्मीरक्षोज्वर-

नाशिलम् । इति राजवल्लभः ॥ राजनिर्घण्टोक्त-

गुणपर्यायौ पुराशब्दे द्रव्यौ ॥

मुरारिः, पुं, (पुरस्वारिः ।) श्रीलघ्वाः । अस्य
सुत्पत्तिर्यथा,—

“मुरः क्षेपे च सन्तापे कर्मभोगे च कर्मिणाम् ।

देवभेदेऽप्यरिस्तेषां मुरारिस्तेन कीर्तितः ॥”

इति ब्रह्मवैवर्ते श्रीलघ्वाजम्बखण्डे ११० अध्यायः ॥

अस्य स्वरूपं यथा,—

श्रीनारद उवाच ।

“कोऽसौ मुरारिर्देवर्षे ! देवो यच्चो नु किं नरः ।
देवो वा राक्षसो वापि पार्थिवो वा तदुच्यताम् ॥”

पुलस्त्य उवाच ।

“योऽसौ रजःसत्त्वमायाशुक्लवांश्च तमोमयः ।

निर्गन्धः सर्वगो वापी मुरारिर्लघुसूदनः ॥”

श्रीनारद उवाच ।

“योऽसौ मुर इति ख्यातः कस्य पुत्रस्य गीयते ।
कथञ्च विवृतः संख्ये विष्णुना तददस्व मे ॥”

पुलस्त्य उवाच ।

“अयतां कथयिष्यामि मुरासुरनिवर्हणम् ।

विचित्रमिदमाख्यानं पुण्यं पापप्रणाशनम् ॥

कश्यपस्यौरसः पुत्रो मुरो नाम महाबलः ।

स ददृशं रणे शत्रुं दितिपुत्रीमुरोत्तमः ॥

ततः स मरणाद् भीतस्तप्ता वर्गगणान् बहून् ।

आराधयामास विभुं जन्माद्यमपराजितम् ॥

ततोऽस्य तुष्टो वरदः प्राह बल ! वरं वृणु ।

स च वने तदा दैव्यो वरमेनं पितामहात् ॥

यं यं करतलेनाहं क्षुश्रियं समरे विभो ! ।

स स महत्संख्यं दृष्ट्वा मरौपि न्ययत्नजः ॥

बाह्नुस्तप्ता स भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

ततोऽभ्यगन्महातेजा मुरः मुरगिरिं बली ।

जगाम धर्मराजानं विजितुं दम्बपाणिनम् ॥”

मुर उवाच ।

“यम ! प्रजासंयमनातिवृत्तिं कर्तुमर्हसि ।

नो चेत्तवाद्यं कृत्वाहं मूर्खानं प्रातये सुवि ॥

तमाह धर्मराज्वाक्यं यदि मां संयमेद्वान् ।

गोपितासि पुरा सख्यं करिष्ये वचनं तव ॥

मुरस्तमाह भवतः कः संयन्ता वदस्व माम् ।

अहं तच्च पराजित्य वारयामि न संशयः ॥

यमस्तं प्राह मां विष्णुर्देवसूक्तगदाधरः ।

अतद्वीपनिवासी यः स मां संयमतेऽवयः ॥

इत्येव सुक्तो वचनं दुग्धाजिमगममुरः ॥

तमागतं प्राह मुने ! मधुघ्नः

प्राप्तोऽसि केनासुर ! कारुण्येन ।

स प्राह बुद्धं सह वै त्वयाद्य

तं प्राह भूयः मुरश्चक्षुः ॥

यदीह मां योऽसुपागतोऽसि

तत् कम्पते ते हृदयं किमर्थम् ।

ज्वरातुरस्यैव सुहृदुर्मुहूर्त्तं

तमेव योऽसि सह कातरण ॥

इत्येव सुक्तो मधुसूदनेन

मुरस्तमाह खे हृदये स्मरस्तम् ।

कथं नु कम्पेति सुहृत्सदोक्ता

निपातयामास विषमबुद्धिः ॥

हरिश्च चक्रं नृदुलाचवेन

सुभोच तत्तस्य शिरस्तु शनोः ।

पिच्छेद् देवास्तु गतव्याभवन्

दैवं प्रशंसन्ति च पद्मनाभम् ।

इतः प्रविष्टं समुपाजगाम

मुरारिरित्येव हरिर्महात्मा ॥”

इति वामने ५७ । ५८ अध्यायौ ॥

अनर्घराघवयन्त्रकर्ता । यथा । ‘अस्ति मौहल्य-
गोत्रसमुद्भूतस्य महाकावेर्भट्टश्रीवर्द्धमानात्मजस्य
तन्ममतीन्द्रदयनन्दनस्य मुरारिनामधेयस्य कवेः
क्षतिरनर्घराघवं नाम नाटकं तत्प्रयुज्जानाः
सामाजिकानुपासकः ।’ इति तत्कृतनाटक-
गद्यम् ॥

सुष्यं चां मोहै । उच्छ्राये । इति कविकल्पद्रुमः ॥

(भा०-पर०-अक०-सेट् ।) पवर्गशेषादिः ।

हृत्वी । तेन क्षिपि राक्षोप इति हृत्वी मुरौ

मुरः । आ मूर्च्छितं मूर्च्छं तेन । मोहो ज्ञान-

रहितोभावः । उच्छ्रायो दृष्टिः । मूर्च्छेति

रोगी । मूर्च्छं संख्यं रामस्य समानवयसने

हरापिति रघुः । इति दुर्गादासः ॥

सुभिणी, स्त्री, अङ्गारधानिका । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

सुमुरः, पुं, तुषाभिः । (यथा, माघे । ६ । ६ ।

“अरुचुताशनसुमुरचूर्णतां

दधुरिवास्त्रवणस्य रजःकणाः ।

निपतिताः परितः पथिकव्रजा-

नुपरि ते परितेपुरतो भ्रमम् ॥”)

मन्मथः । रविवाजिः । इति मेदिनी । रे, २०५ ॥

(स्त्रियां टाप् । नदीभेदः । यथा, महाभारते ।

३ । २२१ । २५ ।

“भारती सुप्रयोगा च कावेरी सुमुरा तथा ।

तुङ्गवेसा लघ्वेसा कपिला शोण एव च ॥”)

सुष्यं ई नष्टे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भा०-पर०-

अक०-सेट् । निडायाभजिट् ।) आद्यः पञ्चम-

खरी । मूः मुरौ मुरः । नष्टो बन्धनम् । ई

नष्टः । इति दुर्गादासः ॥

सुल क रोपणे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (सुरा०-

पर०-अक०-सेट् । जकार्थे भा०-उभ०-अक०-

सेट् ।) रोपणं आरोपणम् । क मोलयति दृष्टं

लोकः । गोविन्दभट्टस्तु रोहणे इति पठित्वा

रोहणं जन्म इति व्याख्याति । इति दुर्गादासः ॥

सुशटी, स्त्री, (सुष + अटन् । पृथोदरादित्वा तु

षाधुः ।) सितकङ्कः । इति हेमचन्द्रः ॥

सुश(घ)लिका, स्त्री, (सुष + “दृवादिभ्यश्चित्”

उणा० १।१०८ इति कलश्चित् स्यात् । टाप् ।

ततः संज्ञायां कन् । अकारश्चलम् ।) पक्षी ।

तालमूली । तत्पर्यायः सुवहा २ तालपत्रिका ३

गोधापदी ४ हेमपुष्पी ५ भूताली ६ दीर्घ-

कन्दिका ७ सुषवी ८ तालिका ९ तालमूलिका

१० । इति शब्दरत्नावली ॥ अश्वोत्ती ११ । इति

जटाधरः ॥ अस्या गुणाः । मधुरत्वम् । शीत-

त्वम् । दृढत्वम् । पुष्टिवलप्रदत्वम् । पिच्छिल-

त्वम् । कफदत्वम् । पित्तहाहयमहरत्वम् ।

“सुशणी च दिधा प्रोक्ता अन्ता चापर-

संज्ञिका ।

अन्ता खल्यगुणोपेता अपरा च रसायनी ॥”

इति राजनिर्घण्टः ॥

“तालमूली तु विद्वद्भिर्भूयसी परिकीर्तिता ।

सुषली मधुरा दृष्ट्वा वीर्योष्णा दृङ्गणी मुरः ।

तित्ता रसायनी हन्ति शुद्धान्यनिर्गन्ता ॥”

इति भावप्रकाशः ॥

सुष वधे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भा०-पर०-

अक०-सेट् ।) मोघति । इति दुर्गादासः ॥

सुष ग लुच्छने । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भा०-पर०-

अक०-सेट् ।) ग सुष्वाति । इति दुर्गादासः ॥